

РОЗДІЛ I

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ТА ІНКЛЮЗІЇ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ПРОСТІР

УДК 376.1-056.2/.3:373.3/5

А. А. Колупасва,
доктор педагогічних наук

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

У статті представлено трансформаційну стратегію сучасної освітньої політики — інклюзивну освіту як найбільш значущий інноваційний рух в освіті ХХ ст. Відзначено, що на сучасному етапі ідея інклюзії набуває адекватних обрисів і перетворюється на основоположну категорію дидактики; впровадження інклюзивної освіти — складна, неоднозначна проблема, що потребує розгляду та розроблення нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад.

Ключові слова: діти з порушеннями психофізичного розвитку, навчальний процес, інклюзія, інклюзивна освіта, спеціальна освіта.

Освітнє реформування та модернізація в Україні віддзеркалюють досягнення держави, яка стала на шлях соціально-економічних перетворень, та зумовлюють впровадження освітніх інновацій відповідно до сучасної світоглядної моделі соціального устрою. В основу цієї моделі покладено концепцію цілісного підходу, яка відкриває шлях до реалізації прав і можливостей для кожної людини і, насамперед, передбачає рівний доступ до здобуття якісної

освіти. Усунення соціальної стратифікації, нерівноправності можливостей здобуття освіти стало пріоритетним у соціальній та освітній політиці передових країн світу. Як зазначають дослідники проблеми соціальних відносин, починаючи з 70-х рр. ХХ ст. на тлі економічного зростання й розвитку суспільних демократичних стосунків у розвинутих країнах світу чітко визначилися антидискримінаційні настрої за будь-якою ознакою — національною, етнічною, релігійною, за станом психофізичного розвитку. На зміну старої парадигми суспільно-державного усвідомлення «повноцінна більшість» — «неповноцінна меншість» приходять нова: «єдина спільнота, яка включає і людей з певними проблемами». Передова світова спільнота змінює ідеологічні установки щодо осіб із порушеннями психофізичного розвитку. Саме в цей час розвінчується так звана *медична модель*, що формувала суспільну думку стосовно осіб із порушеннями психофізичного розвитку. За цією моделлю, насамперед медичні показники визначали стан і подальший психофізичний розвиток особи з порушеннями, зокрема дитини. Передбачалось, що дитина, яка має вади, передусім потребує коригуючого впливу фахівців: медиків, реабілітологів, корекційних педагогів тощо і, відповідно, має перебувати в спеціально організованих умовах, які, назагал, мають бути сегрегативними, оскільки, як вважалося, сегрегативні осередки є найбільш відповідним природним середовищем таких дітей, а суспільство, в свою чергу, забезпечивши медично-соціальне утримання, уникне небажаних асоціальних проявів, які можна було очікувати від них. Негативними наслідками перебування дитини у закладах сегрегативного типу є її відірваність від широких соціальних контактів, сім'ї, обмеженість кола міжособистісної взаємодії, недостатній освітній рівень, знижена конкурентоспроможність у майбутньому.

Еволюція ставлення суспільства і держави до осіб із порушеннями психофізичного розвитку в багатьох країнах світу пройшла період від ізоляції до інклюзії. Інклюзія базується на концепції «нормалізації», в основі якої — ідея, що життя і побут людей з обмеженими можливостями мають бути якомога більше наближені до умов і стилю життя всієї громади. Принципи «нормалізації» закріплені низкою сучасних міжнародних правових актів — таких, як Декларація ООН про права розумово відсталих (1971), Декларація про права інвалідів (1975), Конвенція про права дитини (1989) та ін. Зокрема, Декларація ООН про права розумово відсталих є пер-

шим нормативно-правовим документом щодо визнання осіб із порушеннями психофізичного розвитку суспільно повноцінною в соціальному сенсі меншиною, яка потребує соціального та правового захисту.

У Декларації про права інвалідів стверджується, що інваліди мають ті ж самі основні права, що й їхні співгромадяни, а інвалідність є не медичною, а соціальною проблемою, проблемою прав людини. У Конвенції про права дитини окреслено, що наявність інвалідності в дитини є підставою для захисту від дискримінації, а «неповносправна в розумовому чи фізичному відношенні дитина повинна мати повноцінне й достойне життя в нормальних умовах, які сприяють зростанню впевненості в собі та забезпечують її участь у житті суспільства... Дитина-інвалід має мати повноцінне і гідне життя в умовах, що забезпечують максимальну самостійність і соціальну інтеграцію» [9].

На сучасному етапі суспільство «прийшло» до визнання та ствердження права осіб з порушеннями психофізичного розвитку на повноцінну участь у суспільному житті і намагається усвідомити необхідність створення умов для повноцінної реалізації цього права. Ці сучасні соціальні установки презентовано в Саламанкській Декларації: «Тенденції в галузі соціальної політики в останні два десятиріччя полягали в тому, аби сприяти інтеграції та боротися з відчуженням. Залучення та участь мають вирішальне значення для людської гідності, а також для дотримання прав людини» [10]. Інтегративні тенденції в соціальній політиці не оминули освіту, оскільки саме освітня система віддзеркалює всі соціально-політичні зміни, що відбуваються у суспільстві, зокрема зміну парадигми освіти дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Так, у 70-х рр. минулого століття замість концепції «соціальної корисності», що визначала навчально-виховну роботу з дітьми-інвалідами, впроваджується концепція «людської гідності» дітей із порушеннями психофізичного розвитку, здатних до саморозвитку, самовдосконалення, самоактуалізації. Концепція «людської гідності» стала наріжним каменем інтеграційних процесів в освіті, освітньої інтеграції, за визначеннями сучасних вчених, зокрема російських (М. Малофєєв, Л. Шипіцина та ін.)

Вочевидь, слід чітко визначити поняття, які в сучасних дослідженнях мають синонімічну змістову наповненість, яка не завжди відповідає термінологічній. Так, у педагогічних дослідженнях інтеграція виступає як важлива методологічна категорія. Вона

спрямована на забезпечення цілісності освітнього процесу, освітніх систем та системи освіти загалом.

У теорії систем інтеграція розглядається як стан взаємозв'язку окремих компонентів системи, а також як процес, що зумовлює такий стан [1]. Протилежністю процесу інтеграції є диференціація (розчленування цілого на складові частини, відмежування, відокремлення). Обидва процеси тісно поєднані. Інтеграція пов'язана із синтезом, зв'язком, узагальненням, створенням цілого; диференціація — з аналізом, відмежуванням, конкретизацією, виокремленням елементів. Урівноваження процесів інтеграції й диференціації характеризує гармонійний розвиток системи.

Проблема інтеграції в загальній освіті може розглядатись із позицій двох суттєвих характеристик освіти. Перша позиція дає підстави говорити про інтеграцію в науці як фундаментальну основу зміни змісту освіти, забезпечення її цілісності. Переважання інтеграції чи диференціації в розвитку науки має історико-гносеологічні та соціально-економічні витоки. Первинна філософська інтеграція знань про світ замінилася на первинну диференціацію: виокремилися науки про природу, суспільство, про душу та тіло. На основі накопичених знань стала можливою вторинна інтеграція, філософське осмислення світу, що, відповідно, зумовило вторинну диференціацію — створення нових наук із новими предметами пізнання. ХХ століттю притаманні глобальні масштаби диференціації й інтеграції наукових знань, в тому числі й у галузі освіти. Виникнення у педагогіці поняття «інтеграція» стало наслідком тривалого розвитку інтеграційних процесів в освіті і, зокрема, в освіті спеціальній.

Інтеграція (лат.) означає об'єднання частин у ціле. Як підкреслюють білоруські вчені (А. Конопльова, Т. Лещинська), *інтеграція* — це не механічне поєднання частин, а поєднання кількох соціальних реальностей з метою створення якісно нової реальності, в якій відбувається рівноправна взаємодія. За такого трактування інтеграція набуває ширшого змісту й може розглядатись як окремий щабель у розвитку освітньої системи. На думку Т. Лоремана та Д. Деплера, інтеграція — це процес і результат створення тісно пов'язаного, єдиного, цілісного.

Ми поділяємо наукові висновки українських та зарубіжних учених (Т. Бута, Д. Деплер, В. Засенка, Д. Лупарт, Т. Лоремана та ін.), які зазначають, що інтеграція виступає противагою сегрегації й позначає перехідний поступ до інклюзії — як інноваційної освіт-

ньої системи. Так, зокрема, Т. Бут вважає, що при усуненні перешкод при здобутті освіти правомірно розглядати інтеграцію й інклюзію як два етапи одного процесу, коли спочатку забезпечується присутність, а пізніше — повне залучення до освітньої системи. Дослідник наголошує на тому, що інтеграція й інклюзія термінологічно ідентичні «доступу» та «участі»: «У першу чергу ми повинні зробити систему достатньо гнучкою, аби вона могла відповідати різним запитам людей. Однак, якщо ми розуміємо інклюзію як трансформацію, ми повинні докорінним чином змінити наше ставлення до різноманіття людської спільноти, яка є в освітній системі. Це різноманіття варто розглядати не як джерело труднощів, а, навпаки, як певний атрибут реальності, який варто приймати і, більше того, цінувати. За такого підходу ми відкидаємо сталий погляд на норму як дещо гомогенне та стабільне. Ми бачимо норму в розмаїтті. Існування різних категорій учнів, кожна з яких має свої освітні потреби, визначається як фундаментальний факт, на якому базується вся педагогіка» [2].

На сучасному етапі ідея інклюзії набуває адекватних обрисів і перетворюється на основоположну категорію дидактики. Вона поєднує в собі поняття комплексності, предметності та визнається вченими і практиками як принцип організації процесу спеціальної освіти в умовах загальноосвітньої школи. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. практика організації педагогічної діяльності на інклюзивній основі набула певної завершеності. На думку багатьох науковців, найвищим щаблем інтеграційних процесів є інклюзивна освіта, яка нині визначається як найбільш значущий інноваційний рух в освіті ХХ століття.

Основна ідея інклюзивної освіти — від інтегрування у школі до інтегрування у суспільство. Спільне навчання має не лише гарантувати право дитини з порушеннями психофізичного розвитку не бути ізольованою від інших, а й забезпечити їй можливість відвідувати ту школу, яку б вона відвідувала, коли б була здоровою. Основний принцип інклюзивного навчання — якомога менше зовнішньої і якнайбільше внутрішньої диференціації. Інклюзивна освіта як сучасна інноваційна тенденція нині широко обговорюється в наукових колах, педагогічною та громадською спільнотами. Прихильники спільного навчання вирізняють такі позитивні сторони інклюзивних процесів:

- стимулюючий вплив більш здібних однолітків;
- можливість у ширшому діапазоні ознайомлюватися із життям;

— розвиток навичок спілкування та нестандартного мислення (як у дітей з особливостями психофізичного розвитку, так і в їхніх здорових однолітків);

— можливість виявлення гуманності, співчуття, милосердя, терпимості у реальних життєвих ситуаціях, що є ефективним засобом морального виховання.

Відзначаються також зниження безпеки розвитку снобізму в успішних дітей в умовах виділення їхньої винятковості, зникнення страху у здорових дітей перед небезпекою можливої інвалідності.

Утім, зазначаються й перешкоди та складнощі, що виникають під час інклюзивного навчання — це, зокрема:

— неоднорідність контингенту у класі створює проблемні ситуації, зокрема учням, які добре навчаються, позбавляючи їх можливості просуватися у навчанні швидше, сповільнюючи процес зростання здібних учнів;

— діти, які мають труднощі у навчанні, перебувають у невідповідних та несправедливих умовах конкуренції, вони не отримують необхідної уваги;

— перед вчителями постає складна моральна проблема: кому надати уваги, турботи, часу?;

— країні необхідні громадяни, котрі мають інтелектуальний потенціал.

Означене свідчить, що впровадження інклюзивної освіти — складна, неоднозначна проблема, що потребує розгляду та розроблення нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад.

Попри теоретичне розроблення загальнопедагогічних і спеціальних засад навчання неповносправних, певного оновлення, удосконалення, перегляду окремих позицій потребують сучасні проблеми здобуття освіти дітьми із порушеннями психофізичного розвитку; зокрема, у наукових дослідженнях не набули висвітлення проблеми навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітніх сільських закладах, а також не розроблялись питання психолого-педагогічного супроводу дітей цієї категорії у загальноосвітніх закладах, питання їхньої соціалізації, адаптації, профорієнтації тощо. Дається взнаки інерційність традицій спеціальної педагогіки, прагнення формувати оптимальні педагогічні концепції, орієнтуючись на здоровий контингент, розглядаючи здоров'я лише з позицій його фізичної складової. В існуючих дослідженнях

у межах спеціальної педагогіки як найважливіший параметр психічного здоров'я розглядається психофізіологічний рівень, пов'язаний безпосередньо зі спадковими, біологічними характеристиками, водночас особистісно-смысловий та індивідуально-психологічний рівні, зумовлені соціальними умовами існування та якістю навчання та виховання, фактично не аналізуються. Досі не розроблено алгоритм створення індивідуальних програм залучення дітей із порушеннями психофізичного розвитку до загальноосвітнього простору, відсутні нормативні документи, що визначають зміст і порядок розроблення таких програм. З огляду на зазначені причини ресурси інтеграційних процесів реалізуються неповною мірою. Це, відповідно, не дає змоги своєчасно компенсувати відхилення в розвитку дитини, що спричинює негативні наслідки — надалі діти цієї категорії виявляються найменш адаптованими до самостійного життя внаслідок культурної некомпетентності, відсутності навичок самореалізації засобами, які компенсують основний дефект, та форм ефективної соціальної взаємодії й повноцінного спілкування.

Відповідно постає проблема вивчення потенціалів і ресурсів залучення дітей із порушеннями психофізичного розвитку в систему загальної освіти. Необхідність подібних розробок зумовлена логікою розвитку соціально-педагогічних знань, що стверджує необхідність у трансформації педагогічних систем, які в комплексі забезпечують процеси соціалізації, інкультурації та самореалізації особистості; характером соціокультурної ситуації, яка обтяжує соціально-культурні та особистісні проблеми дітей, в тому числі й із порушеннями психофізичного розвитку, та яка вимагає пошуку найефективніших шляхів і засобів їх вирішення; протиріччям між соціалізуючим, самореалізаційним та реабілітаційним потенціалами загальної освіти і ступенем їх теоретичного осмислення й реалізації в корекційній та реабілітаційній практиці.

В статі представлено трансформаційну стратегію сучасної освітньої політики — інклюзивне освітнє рухання як найбільш значуще інноваційне рухання в освіті ХХ ст. Відзначається, що на сучасному етапі ідея інклюзії перетворюється в основоположну категорію дидактики; впровадження інклюзивного освітнього рухання — складна, неоднозначна проблема, яка потребує розгляду й розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-содержательних і соціально-педагогічних основ.

Ключевые слова: дети с нарушениями психофизического развития, учебный процесс, инклюзия, инклюзивное образование, специальное образование.

This paper presents the transformational strategy of contemporary educational policy — inclusive education as the most significant innovation in education movement of XX century. It is noted that nowadays the idea of inclusion is acquiring adequate shape and becoming a fundamental category of didactics. The introduction of inclusive education is a complex and ambiguous problem that requires consideration and development of legal, psychological, pedagogical, program and content, as well as social and psychological principles.

Key words: children with special psychological and physical needs, educational process, inclusion, inclusive education, special education

Література

1. Аналитические материалы Комитета ООН по правам ребенка. Российские НПО и права детей в России. — М., 2000. — 245 с.
2. Бут Т. И. Политика включения и исключения в Англии: в чьих руках сосредоточен контроль / / Социальная эксклюзия в образовании. — М., 2003. - С. 17.
3. Вульфсон Б. Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века. - М. : УРАО, 1998. - 181 с.
4. Интегративные тенденции современного специального образования. — М. : Полиграф сервис, 2003. — 284 с.
5. Инклюзивное образование. Политика, содержание и сравнительные перспективы / под ред. Ф. Армстронга, Д. Армстронга, Л. Бартонна. — Лондон, 2000.
6. Коноплева А. Н., Лецинская Т. Л., Коммуникативная стратегия интегрированного обучения // Трансформация образовательных систем: оценка, проблемы, перспективы: тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф. 29—30 окт 1996 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Нац. Ин-т образования. - Минск, 1996. - С. 230-231.
7. Лореман Т., Деллер Д. Переосмыслючі допоміжні послуги спеціалістів в інклюзивних класах//Дефектологія. — 2009. — № 3. — С. 9—14.
8. Малофеев Н. Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии. — М.: Экзамен, 2003. — 256 с.
9. Проблемы детской инвалидности в переходный период в странах СНГ и Балтии — Детский фонд Организации Объединенных наций (ЮНИСЕФ), 2005. - 47 с.
10. Саламанкская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по обра-

зованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-Ю июня 1994 г. - К., 2000. - 21 с.

11. Шипицина Л. М., Рейсвейк К. Ван, Навстречу друг другу: пути интеграции. - СПб., 1998. - С. 21.

12. Andrews J., Lupart J. The Inclusive Classroom. Educating Exceptional Children/ The University of Calgary: Nelson. Thomson Learning — 561 p.